

Ehl-i Hadis ve Şia Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dîl İlmine, Dönemin Te'lîfâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması

*The Reflection of the Polemics between Ahl al-Hadîth and al-Shî'ah on the Science of al-Jarh wa-al-ta'dîl,
Studies of the Relevant Period, and Social / Human Relation*

Uğur ERMAN

ORCID: 0000-0002-0942-8148 | E-Posta: uerman1@gmail.com

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Siirt University, Faculty of Theology

Siirt, Türkiye

ROR ID: [05ptwtz25](https://orcid.org/05ptwtz25)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Erman, Uğur. "Ehl-i Hadis ve Şia Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dîl İlmine, Dönemin Te'lîfâtına ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Aralık 2024), 6-35.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1508031>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	01.07.2024
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	07.10.2024
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15.12.2024
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

Öz

Hiz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra İslâm dünyasında yaşanan iç kargaşalar, savaşlar ve fetihler İslâm toplumunun değişik fırkalara bölünmesine sebebiyet vermiştir. Her fırka kendine has birtakım dînî motifli öğretiler üretmiş, bu öğretiler zamanla ideoloji halini almıştır. Fırkaların üretmiş oldukları öğretiler taassup psikolojisiyle hayatın her alanına yansımıştır. Siyasi bir fırka olarak ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı olmakla birlikte Hiz. Peygamber'in (a.s.) vefatını müteakip ortaya çıkan dînî/itikâdî /siyâsî fırkalardan biri de Şia'dır. Hiz. Ali ve onun soyundan gelenleri ilahi tayin ile dini lider kabul eden görüş etrafında birleşen guruplar diye tanımlayabileceğimiz farklı fırkaların tümünü ifade eden bir kavram olan Şia, günümüzde de kolları ile varlığını devam ettiren itikâdî/fıkhî bir mezheptir. Tarih boyunca birçok mezhebe ayrılan Şiiliğin günümüze intikal eden iki önemli mezhebi İmâmiyye/İsnâaşeriyye, İsmâiliyye ve Zeydiyye kollarıdır. Ca'feriyye ise İmâmiyye Şia'sının fıkhî yönünü temsil eden bir mezheptir. Kökeni Hiz. Peygamber'in vefatına yakın bir tarihe dayanan Şia, ilk günden beri kendine has bir öğreti üreterek ilahi kaynaklı ve imâmet merkezli bir din anlayışına sahip olmuştur. Tarihsel gelişimi içinde Kelam, Hadis, Tefsir, İslam Tarihi gibi Temel İslam Bilimleri alanında ve özellikle itikâdî konularda Ehl-i hadis'in dolayısıyla Ehl-i sünnet'in karşısında yer almıştır. İmamet merkezli hadis ve hadis usulü anlayışına sahip olan İmâmiyye-İsnâaşeriyye şîliği, daha çok bu konuda karşıt görüşte olan Ehl-i hadis ile birçok polemik yaşamıştır. Bu polemikler itikâdî farklılıklar, hadis rivayetleri, liderlik meselesi, tefsir-hadis-fıkhî usul ve teknikleri gibi çeşitli konular etrafında yoğunlaşmıştır. Özellikle ilk üç asırda Ehl-i Hadis ile yoğun polemiklere giren Şia'nın İmâmiyye/İsnâaşeriyye ve Ca'feriyye kolları, adı geçen konularda tayin ettiği bir öğreti oluşturmuş ve kaleme aldığı te'lifâtı İslami İlimlerin usul ve esasını oluşturan naslardan anladığını kendi adına ortaya koymaya başlamıştır. Buna bağlı olarak kendi fikir ve ideolojilerinde haklı olduğunu ispat etme adına sağlam dînî dayanaklar aramıştır. Bunu yaparken bazen ayetleri zorlama tevillerle delil olarak kullanmış bazen de Hiz. Peygamber'in hadislerini bağlamından koparmak suretiyle nakletmiş, hatta Hiz. Peygamber adına hadis uydurmaktan geri durmamıştır. Bunun karşısında yer alan Ehl-i Hadis de Şia'nın kendi öğretilerine ters düşen itikâdî görüşlerini egale etmek için birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir. Özellikle Ehl-i Hadis hadisleri kabul ederken birtakım usul ve esaslar belirlemiş ve bu metodolojiye uygun olmayan hadisleri reddetmiştir. Kur'ân ve Sünnet'e aykırı olan fikir ve inançları Ehl-i bid'at şemsiyesi altına almış ve bunlardan gelen dînî metin ve söylemleri reddetme yoluna meyletmiştir. Buna karşın Şia, Ehl-i Hadis oluşumunun dînî metinleri nakletme ve yorumlama metodunu eleştirmiştir. Bahse konu olan her iki grup eser telif ederken eser muhtevalarını kendi görüşünü destekleme, karşıt görüşleri çürütme metodolojisi üzerine bina etmiştir. Bunun yanında dini metinleri nakleden ravileri de rivayete ehil olup olmadığını kendi mezhebinin görüşlerine uygun bir şekilde karara bağlamıştır. Neticede bu cedelleşmeler kısır münakaşalardan ibaret kalmış, hakikate ulaşmayı engellemiş, tarafları savunmacı ve övünmeci, suçlayıcı bir psikolojiye sevk etmiştir. Bu da taraflar açısından hadis rivayetlerinin, kaynaklarının ve rivayet tenkidinin farklı değerlendirilmesine yol açmıştır. Adı geçen her iki mezhep arasında yaşanan polemikler sadece itikâdî konularla sınırlı kalmamış, bu tartışmalar beşerî münasebetler ve sosyo-kültürel hayatta da kendini göstermiştir. Bu itibarla çalışmada İslâm düşünce tarihinin iki büyük ekolü olan hadis taraftarları ile Şia'nın adı geçen mezhep müntesibi olan muhaddisleri arasında yaşanan ihtilaf ve cedellerin cerh ve ta'dil ilmine, kaleme alınan eserlere, sosyo-kültürel ve beşerî ilişkilere nasıl yansıdığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ehl-i Hadîs, Şia, Polemik, Cerh, Ta'dil.

Abstract

After the demise of Prophet Muhammad (pbuh), internal conflicts, wars, and conquests in the Islamic world led to the division of the Islamic society into different factions. Each faction in this process produced its own set of religiously motivated doctrines, which gradually evolved into ideologies. The teachings generated by the factions had a profound impact on all areas of life, with a mentality of bigotry. Although it is controversial when it emerged as a political faction, al-Shī'ah is one of the religious/doctrinal/political factions that emerged after the passing of Prophet Muhammad (pbuh). It, which is a term that refers to all of the different factions that can be defined as those who consider 'Alī and his descendants as divine leaders appointed by God, is an enduring doctrinal and theological/jurisprudential sect to this day. Three main schools of Shiism, which split into many factions, are Imāmiyya-Isnāashariyya, Ismā'iliyya and Zaydiyya branches. al-Ja'fariyyah is a sect that represents the jurisprudential aspect of Imāmiyya Shia. With roots dating back to a period close to the death of Prophet Muhammad (pbuh), al-Shī'ah has consistently developed its own doctrine, embracing a divine source and an imamate-centered understanding of religion. In its historical development, in the field of basic Islamic sciences such as theology, hadith, exegesis, and Islamic history, and especially in theological issues, it has taken place against the Ahl al-Ḥadīth and thus against the Ahl al-Sunnah. al-Shī'ah's Imāmiyya-Isnāashariyya faction, which embraces Imamate-centered hadith and hadith methodology, with its imamate-centered understanding of hadith and its principles, engaged in numerous debates with the opposing views of the followers of hadith. These debates focused on doctrinal differences, hadith narrations, leadership issues, and the methodologies of exegesis and hadith. Especially in the first three centuries, Imāmiyya-Isnāashariyya and al-Ja'fariyyah branches of al-Shī'ah, engaged in intense polemics with the followers of hadith, developing its own doctrine on the mentioned subjects and beginning to articulate its interpretations based on the religious texts that form the foundations of Islamic sciences. In doing so, al-Shī'ah sought solid religious justifications to prove the correctness of its ideas and ideologies. This involved at times interpreting verses with strained interpretations, disconnecting hadiths from their contexts, and even fabricating hadiths in the name of Prophet Muhammad (pbuh). The Ahl al-Ḥadīth, who were in opposition to this, took some measures to overrule al-Shī'ah's theological views that contradicted their own teachings. Especially in accepting hadiths, the followers of Hadith established certain principles and criteria, rejecting hadiths that did not conform to this methodology. They classified ideas and beliefs contrary to the Quran and Sunnah under the umbrella of innovation, discarding religious texts and expressions coming from these sources. In contrast, al-Shī'ah criticized the methodology of the followers of Hadith in narrating and interpreting religious texts. Both groups, when producing their works, built the content of their works on supporting their own views and debunking opposing views. They also assessed whether the narrators of religious texts were qualified according to the perspectives of their own sects. Ultimately, these debates remained in the realm of sterile arguments, hindering the pursuit of truth and leading both parties into defensive and accusatory psychologies. This resulted in different evaluations of hadith narrations, sources, and the criticism of narrations between the two sects. The polemics between these two sects did not remain confined to doctrinal issues; these discussions also manifested themselves in human relations and socio-cultural life. Therefore, this study explores how the conflicts and debates between the supporters of hadith and the al-Shī'ah adherents, the two major schools of thought in Islamic intellectual history, have been reflected in the science of criticism and praise (al-Jarḥ wa-al-ta'dīl), written works, and socio-cultural and human relations.

Keywords: Hadith, Ahl al-Ḥadīth, al-Shī'ah, Polemic, al-Jarḥ, al-Ta'dīl.

Giriş

Şia, toplumda meydana gelen siyâsî ve ictimâî çalkantılar sonucu ortaya çıkan, zamanla değişik görünümeler kazanan ve günümüze kadar gelmeyi başaran bir mezheptir.¹ Muhtâr es-Sekafî hareketinden sonra karizmatik lider anlayışının ilk izlerine rastlanan Şia,² hilafetin Hz. Ali ve evladına ait olduğuna ve bunun nass ve tayin ile olduğuna itikat eden bir fırka olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Bu kavramın ıstılâhî olarak ortaya çıkması hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Bu çerçevede bazıları Hz. Peygamber'in (a.s) vefatını müteakip, bazıları Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, bazıları da Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla başlatılan Tevvâbûn hareketinden sonra ortaya çıktığını iddia etmişlerdir.⁴

Hz. Peygamber'in (a.s) vefatının ardı sıra İslâm toplumunda yaşanan siyâsî-itikâdî ve ictimâî sorunlar İslâm âleminde gruplaşma-fırkalaşma sürecini başlatmıştır. Nitekim İslâm âleminde hilafet meselesi, Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve katillerinin bulunamaması, adam öldürme gibi büyük günah işleyenin mü'min mi kâfir mi olacağı ve bu tartışmanın doğurduğu kader ve irade meselesi gibi sorunlar İslâm ümmetinin siyâsî-itikâdî ayrışma zeminini hazırlamıştır.⁵ Bu çerçevede Zeydiyye fırkası haricinde diğer Şîî fırkalar, Hz. Ali'nin nass ile halife tayin edildiği iddiasında bulunmuş, mezhepleşme sürecinden önce hadis uydurdukları ifade edilse de Kerbela vakasından sonra Hz. Ali ve evladına taraftar olma siyasal bir hale gelmiş,⁶ ilerleyen aşamalarda mezhebin siyâsî temelleri Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687), itikâdî ve fikhî temelleri ise Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) tarafından atılmıştır. Kendi görüşüne uygun âyet ve hadisleri de yanına alarak mezhebî ideolojisinin temelini atmıştır. Ancak Şîîliğin bu öğretisi gerek iktidarlara gerekse Şia'ya pahalıya mal olmuştur. Zira Şia, hemen hemen her dönemde kendi ideolojisinin doğruluğunu ispat etme adına iktidarlara isyan hareketleri düzenlemiş, böylece iktidarların ortadan kaldırmayı planladıkları ilk hedefi konumuna gelmiştir. Ancak Şia'nın bütün mezhepleri bu tavrı takınmamış, bu sebeple Şia'nın Zeydiyye kolu ılımlı ve mutedil bir mezhep olarak

¹ Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiîliği* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 13.

² Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri*, 18.

³ Ebu'l-Fethî Muḥammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (b.y.: Muessesetu'l-Ḥalebî, ts.), c. 1/146.

⁴ Sabri Kızılkaya, *Cerh ve Tadilde Mezhep Taassubu* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1998), 58.

⁵ Seyithan Can, "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)", *İslâm ve Yorum III*, ed. Emine Güzel - Serkan Demir (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 2/480.

⁶ Mustafa Öz, "Şia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111.

tanımlanmıştır.⁷ Bununla beraber Şia, mezhep içerisinde istikrardan yana bir tavır takınamamış ve birçok mezhebe ayrılmıştır.⁸

Şia'nın zamanla imamet ve vasiyyet anlayışının sistematik hale gelmesi ile Şia ve Ehl-i hadis'in tefsir, fıkıh ve hadis usulleri de farklılaşmaya başlamıştır. Zira Şia'ya göre imamet Hz. Peygamber'in veraseti yoluyla elde edilmiştir. Böylece siyasi iktidar aynı zamanda dini bilgi de ilahi vasıta ile alınmıştır. Bu anlayış zamanla imamlardan nakledilen haberlerin merfû addedilmesine sebep olmuş, böylece Ehl-i hadis ile Şia arasında usûlî ayrılıklar zamanla itikâdî ayrılıklara dönüşmüştür.⁹ Böylece imamet konusu usul ve itikat alanıyla bağlantılı bir hal almıştır. Şia'nın gerek dini gerek itikadi gerekse siyasi atılımlarına Ehl-i hadis engel olmaya çalışmıştır. Tarihsel arka planları dikkate alındığında İslam düşünce tarihinin iki büyük mezhebi sürekli polemik konusu olan tartışmalara girişmişlerdir. Özellikle taraftar toplama ya da mevcut taraftar sayısını muhafaza etme adına Şia, sırf ideolojik âidiyet ve mezhebî endişeler sâikiyle hadis uydurmaya teşebbüs etmiştir. Zira referans âyet ve hadis olmazsa fikirler ve ideolojiler Müslüman toplumda kabul görmeyecektir. Bunun yanında imâmet nass ile sarih olamayınca mucize ve gayb ilmini bilme silahına sarılarak imâmete yasal dayanak arama girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu anlamda Şia hadis eserleri uydurma haberlerle doludur. Bu anlamda erken dönem şii eserlerden olan Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfi* adlı eserine bakmak kafidir. Zira mezkûr eserde rivayetler genellikle masum imamlar aracılığıyla nakledildiğinden Hz. Peygamber'e (a.s.) muttasıl bir senedle varmamakta dolayısıyla rivayetlerin genelinin uydurma olduğu müşahede edilmektedir.¹⁰ Şia, kendi ideolojisine destek vermek ve taraftar toplamak hatta taraftarlarını tek elden yönetmek adına uydurduğu dînî metinlere engel olarak Ehl-i hadis'i görmüştür. Ehl-i hadis Şia'nın bu ameliyelerine karşı koyma adına her türlü gayreti sarf etmiş, ancak Ehl-i hadis de Şia'nın düşmüş olduğu bazı hatalara düşmekten kendini alıkoyamamıştır. Nitekim Şiiliğe temayül (teşeyyu') Ehl-i hadis içinde zaman zaman cerh aracı olarak kullanılmıştır.

⁷ Öz, "Şia", 39/112.

⁸ Şia'nın farklı mezhepleri için bkz. Nevbahtî-Kummî, *Nevbahtî- Kummî, Şii Fırkalar: Kitâbu'l Makâlât ve'l Fırak, Fıraku'ş Şia*, çev. Sabri Hizmetli vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004); Metin Bozan, *İmâmiyye Şiasının İmâmet Tasavvuru* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007).

⁹ Yusuf Suiçmez, "İslam ve Yorum II: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar", *Masum İmam Düşüncesinin Şii Hadis Yorumuna ve Sünni-Şii Mezhep Ayrışmasına Etkisi*, ed. Mehmet Kubat vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), 2/225-226.

¹⁰ M. Cemal Sofuoğlu, "el-Kâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/148.

Her iki mezhep arasında yaşanan polemiklerin hadis ilminde cerh ve tadile, te'lifâta ve sosyo-beşerî ilişkilere nasıl yansıdığı merak konusu olmuştur. Çalışmamızın problematik çerçevesi bu mihver etrafında yoğunlaşacaktır. Çalışmamızdaki hedefimiz mezkûr iki mezhep arasındaki tartışma konularının hadis ilminin en hassas alt bilim dalı olan cerh ve tadil kriterlerine, her iki tarafın yazmış olduğu eserlere ve ikili ve toplumsal ilişkilere nasıl yansıdığını tespit ederek multidisipliner çalışmalarda tarafların birbirini amansızca cerh etmelerinin hangi psikososyal, dînî saiklerle yaptıklarını inceleyen çalışmalara rehberlik etmektir. Bu noktadaki ölçütümüz yapılan cerh ve tadillerin mezhep taraftarlığı, aidiyeti ve propagandist tavırlarla yapıp yapılmadığı olacaktır. Keza hadiste cerh ve tadil çalışmaları yapılırken bazı cerh-tadillerin indî, keyfî, taassubî ve ideolojik aidiyet duygusu gibi hangi saiklerle ortaya çıktığını tespit etmek, cerh ve tadil çalışmaları yapacak olan araştırmacıların bu hususu daima göz önünde bulundurmalarını hatırlatmaktır. Çalışmanın toplumsal kargaşaların ve dînî polemiklerin hadis râvîleri üzerinde nasıl bir etki bıraktığını, râvî değerlendirmelerine ve yazılan eserlere, ictimâî ilişkilere nasıl yansıdığı konusunu aydınlığa kavuşturacağı düşünülmektedir. Çalışmamızda Şia derken Şîliğin İmâmiyye-İsnâaşeriyye kolunu Ehl-i hadis derken de Ehl-i sünnet'in ilk öncülerini kastedeceğiz.¹¹

Çalışmamızla ilgili literatür taraması yapılmış, bu çerçevede Ali Osman Ateş'in *Ehli Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler* adlı eserinde Ehl-i Sünnet ve Şia'nın-delil olarak kullandıkları bazı hadis ve rivayetler tespit edilmiştir. Abdullah Ünalın'ın kaleme aldığı *İmamet Teorisinin Hadis Referansları-Ehl-i Sünnet ve Şia Örneği* adlı eserinde tarafların imamet-hilafet ile ilgili naklettiği rivayetler üzerinde durulmuştur. Muhammed Enes Topgöl'ün yazarlığını üstlendiği *Erken Dönem Şii Ricâl İlmi; Keşşî Örneği* adlı eserinde erken dönem Şii ricâl ilmi İmâmî-Şii âlim Ebû Amr el-Keşşî'nin *Ma'rife* adlı eseri özelinde işlenmiştir. Aynı yazar *Sünnî-Şii İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları* adlı makalesinde mezhebi ön kabullerin Şii ve sünnî kaynaklarda geçen bazı rivâyetlerin bağlamına nasıl yansıdığını irdelenmiştir. *Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları - Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-* adlı makalesinde ise Ehl-i hadîs âlimleri tarafından kaleme alınan ricâl türü eserlerde bazı râvîlerin Şii düşüncelerle ilişkilendirilmeleri konusunu ele almıştır. Yusuf Suiçmez'in Masumiyet düşüncesinin şii-sünnî çatışmasına

¹¹ Ehl-i sünnet kavramı içerisinde kimlerin yer aldığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre sahâbe, tâbiün, ehl-i hadis, ehl-i re'y, müctehidler, fakihler, filolog ve kurrâlar yer almaktadır. Çağfer Karadağ, "Ehl-i Sünnet", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Erişim 24 Ağustos 2024).

etkisini inceleyen *Masum İmam Düşüncesinin Şii Hadis Yorumuna ve Sünni-Şii Mezhep Ayrışmasına Etkisi* ve *Şia Hadis Tarihi*¹² adlı önemli çalışmalarının yanında Bekir Kuzudişli'nin *Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar* adlı çalışmasında Şia'nın imamet merkezli hadis anlayışının psikolojik yönünü ve rivayetlere yansımalarını inceleyen eserler kaleme alınmıştır.¹³ İbrahim Kutluay ise *İmâmet Nazariyesinin Şia Hadis Metodoloji Üzerindeki Tezâhürleri* isimli çalışmasında Şia'nın Ehl-i sünnet'ten etkilenecek kendi hadis usullerini inşa ettiklerini ve imamet anlayışlarının hadis usulleri üzerindeki etkisini konu edinmiştir.¹⁴ Konu ile ilgili lisansüstü tezlerde ise genellikle tarafların düşüncelerini yansıtan masumiyet, haberi sıfatları yorumlama, nübüvvet, hadis alma usulleri, takiyye, gaybet-i suğrâ, ahbârîlik, sahih hadis konusu, tarafların farklılaşmasında hadis rivayetlerinin rolü gibi spesifik konular üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Ancak ulaşılabildiği kadarıyla yapılan çalışmalarda taraflar arası yaşanan hadis polemiklerinin cerh ve tadile, yazılan eserlere, toplumsal ve beşerî ilişkilere nasıl yansıdığını ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Meseleyi bu açıdan ele alan bir araştırma olmaması her iki mezhep tarafından kaleme alınan eserlerin tanınmasına, ravi değerlendirmelerinin subjektif kriterlerle değerlendirilip değerlendirilmediğine, yaşanan toplumsal problemlerin ve dini ihtilafların insani ilişkileri ne denli etkilediği sorunsalını çözmesi bakımından çalışmanın alana katkı yapacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, her iki mezhebin cerh ve tadil işlemlerini gerçekleştirirken ilmî kriterlere uyup uymadıkları, ilk dönem asli kaynakları olan tabakât, terâcim ve ricâl kitaplarına başvurularak tespit edilecektir. Bununla beraber her iki mezhep arasında yaşanan polemiklerin eserlerin isim ve muhtevastaki ana ve alt başlıkları dikkate alınarak te'lifâta nasıl yansıdığı tespiti cihetine gidilecektir. Keza beşerî ilişkilere nasıl tesirde bulunduğunu tespit amacına matuf tarafların birbirlerinin aleyhine naklettiği rivayetler üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

1. Yaşanan Polemiklerin Te'lifâta Yansıması

Şia ile Ehl-i hadis arasında ilk günden beri bazı konular tartışılmış ve bu konular adı geçen iki mezhep arasında polemik haline ge(tiri)len temel konular olmuştur. Bu konuların

¹² Yusuf Suiçmez, *Şia Hadîs Tarihi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018).

¹³ Bekir Kuzudişli, "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 59-92.

¹⁴ İbrahim Kutluay, "İmâmet Nazariyesinin Şia Hadis Metodoloji Üzerindeki Tezâhürleri", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (2021), 3-35.

başında hiç şüphesiz imâmet/hilafet bahsi gelmektedir. Bununla beraber Kur'ân'ın tahrif olup olmadığı, sahâbîlerin adil olup olmadığı, sahabenin fazileti, rec'at, takiyye, mut'a nikâhu ve abdest alırken ayakları mesh etme vb. gibi konular iki mezhebin temel ihtilaf konuları arasındadır. Şia'nın mezkûr konulardaki görüşleri Kur'ân ve hadiste yer alan sarih naslarla çeliştiği gerekçesiyle Ehl-i hadis tarafından karşıt naslarla ciddi anlamda eleştirilmiştir. Özellikle Sünnî inanca göre imâmet konusu i'tikâda dair bir mesele olmamasına rağmen Şia tarafından oldukça abartılmıştır. Nitekim erken dönem Şiî eserler incelendiğinde bütün Şiî hadis kitaplarında *Kitâbu'l-hücce* veya *Kitâbu'l-imâme* adlı ana başlık altında imamların ilahi tayinle geldikleri, Nübüvvet hariç peygamberlerle aynı vasfa sahip oldukları, insanların bütün ihtiyaçlarını karşıladıkları tanrısal bilgiyle donatılmış, günahlardan arınmış, dinde kanun koyma yetkisi verilmiş, emir ve yasaklarının peygamberin emir ve yasakları gibi insanları bağlayıcı olduğu, insanları aciz bırakacak harikulade halleri olan kişiler olarak tanımlandıkları görülecektir.¹⁵ Bu tanımlamalar yapılırken de her bir iddia için hadislerden delil getirilmesi gözlerden kaçmamaktadır. Ancak böyle bir imamet anlayışı bütün Şiîlerce benimsenmemiştir. İmamın kimliği konusunda ittifak edilmesine rağmen vasıfları konusunda Şiîler arasında farklılıklar söz konusudur.¹⁶ Nitekim İmam Muhammed Bakır'ın Zeydiyye mezhebi kurucusu Zeyd'e imamların da hatalı olabileceğini telkin etmesi bunun göstergelerindedir.¹⁷ Keza her dönemde Şiîler imametini farklı yönleri üzerinde ısrarla durmuşlardır. Kimi imamın dînî ve dünyevî yönüne ağırlık verirken kimi de onun itikadi yönü üzerinde durmuştur.¹⁸

Şiîler ve Ehl-i hadis arasında yoğun tartışmaların yaşandığı hicri III. asırda kaleme alınan eserlere bakıldığında genelde "*Kitâbu'l-imâme*"ler ve bunun karşısında Şiî imâmet anlayışına "*Kitâbu'r-redd*" adı altında reddiyeler yazıldığı görülmektedir. Bu çerçevede hicrî III. asırda kaleme alınan Kütüb-i sitte incelendiğinde özellikle mezkûr iki fırka arasında yaşanan tartışmalarla alakalı bablar/konu başlıkları açıldığı görülecektir. Nitekim hadisçiler ve Şiîler arasında sahabenin fazileti ile ilgili tartışmalar Şiîlerin Hz. Ali'nin faziletini ön plana

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (Beirut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428), 1/97-170; Ebü'l-Hasen Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım, *Müsnedu İmâm er-Rızâ*, thk. Azîzullah el-Utâridî (Tahran: Mektebetü's-Sadûk, 1392), 1/88-111.

¹⁶ Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/202.

¹⁷ Suiçmez, "İslam ve Yorum II: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar", 2/227.

¹⁸ Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 89-95.

çıkararak rivayetleri ön plana çıkarmasına, buna mukabil Ehl-i hadis'in ise Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in fazileti ile ilgili rivayetleri telif ettikleri eserlerde bir araya toplamalarına sebep olmuştur. Mesela Buhârî (ö.256/870) *Sahîh*'inde "*Fedâilu ashâbi'n-Nebi*",¹⁹ Müslim (ö.261/875) *Sahîh* adlı eserinde "*Fedâilu's-sahâbe*"²⁰, Tirmizî (ö.279/893) *Sünen*'inde "*el-Menâkıb*"²¹, Ebû Dâvûd (ö.275/889) ve İbn-i Mâce'nin (ö.273/886) *Sünen* adlı eserlerinde "*Kitâbu's-sünne*", "*Ebvâbu's-sünne*"²² şeklinde açtıkları bab başlıkları Şia'ya sahabenin fazileti konusu ile ilgili cevap niteliği taşıdığı görülmektedir. Yine bu konuda Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/856) kaleme aldığı müstakil eseri "*Fedâilu's-sahâbe*" adlı eseri²³, Nesâî'nin (ö.303/916) "*Fedâilu's-sahâbe*"²⁴, keza Dârekutnî'nin (ö. 385/995) "*Fedâilu's-sahâbe*"²⁵ adlı eserleri kaleme almaları bu konuda iki mezhep arasında yaşanan alevli tartışmaların te'lifâta ne denli yansıdığını göstermesi açısından gayet ehemmiyetlidir.

Buna karşın Şia, Hz. Ali'nin seçimle değil de tanrısal bir hükümle elde etmiş olduğu imâmete dînî ve dünyevî açıdan daha layık ve fazilet bakımından diğer sahâbîlerden daha üstün olduğu iddiasını ispat etmek için birtakım eserler kaleme almış ve bu konuda *Kitâbu'l-imâme* adı altında eserler telif edilmiştir. Şia tarafından ilahi emirle atanan imamların gaybetlerinden sonra tekrar dünyaya geleceklerine dair iddialarını ispat etmek için *Kitâbu'r-rec'a*, Şia inancına göre on ikinci imamın ölmeden insanlar arasında ayrılıp kaybolan ama dünyaya tekrar döneceği iddiasını ispat için *Kitâbu'l-ğaybe*, Hz. Peygamber'in (a.s.) henüz hayatta iken yetki ve sorumluluklarını Hz. Ali soyundan gelen imamlara devrettiği vâsî anlayışını ispat etme adına *Kitâbu'l-vasiyye* adı altında eserler telif etmişlerdir.²⁶ Bu eserler incelendiğinde Şia'nın mezkûr iddialarını ispat etmek için Kur'ân ayetleri ve hadislerden birçok delil getirdikleri görülecektir. Bu çerçevede Şîi muhaddis ve kelamcı olan Ebû

¹⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Mısır: es-Sultâniyye, 1311/1893), 5/2.

²⁰ Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1374/1955), 4/1854.

²¹ Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), 6/5.

²² Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 1430), 7/5; Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut vd. (Dimaşk: Darü'r-Risâleti'l-'Alemyyye, 2009), 1/3-54.

²³ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-Şahâbe*, thk. Vaşiyullâh Muhammed 'Abbâs (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1404/1983).

²⁴ Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *Fedâilu's-Şahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1405/1984).

²⁵ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Fedâilu's-Şahâbe ve Menâkıbuhum ve Kavlu Ba'dihim fi Ba'di Şalavâtillâhi 'aleyhim*, thk. Muhammed b. Hâlife er-Rabâh (Suudi Arabistan: y.y., 1419/1998).

²⁶ Ebu'l-Ferec İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 1417), 1/217-222.

Muhammed Fazl b. Şâzân (ö. 260/873) Hz. Ali'nin faziletine dair "*Fedâilu Ali b. Ebî Tâlib*", imâmet konusuna dair ise "*el-Mesâilu'l-Erbâa fi'l-İmâme*" adlı eserleri kaleme almıştır.²⁷ Her iki mezhep arasında yaşanan polemikler tarafların birbirine karşı reddiyeler yazmasına da sebep olmuştur. Bu çerçevede Ebû'l-Hüseyn Abdurrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât (ö. 300/913) "*el-İntisâr ve'r-red ala İbni'r-Râvendiyi'l-mulhid*" adlı reddiyesini; keza İbn-i Kuteybe "*el-İmame ve's-siyâse*", Taberî ise (ö.310/923) "*Delâilu'l-imâme*" adlı eserini kaleme almıştır.²⁸ Buna karşın İmam Hâdî'nin arkadaşlarından sayılan Fazl b. Şâzân "*el-İzâh fi'r-red alâ sâiri'l-fırak*", "*Kitâbu'l-ilel*", "*er-Red ale'l-Haşeviyye*"²⁹ gibi reddiye tarzı eserler telif etmiştir. Bununla beraber Fadl b. Şâzân Şii doktrinini görüşlerini neşrettiği *İsbâtü'r-recâ fi'l-hadîs*, *Kitâbü'l-îmân*, *Kitâbü't-tevhîd*, *el-Mesh ale'l-huffeyn*, *Fedâilu Ali İbn Ebî Tâlib*, *Mesâilu'l-erbaa fi'l-İmâme* gibi Ehl-i Hadis'le yaşadıkları polemiklere konu olan meseleleri tartıştıkları eserler telif etmiştir.³⁰ Her iki mezhebin karşıt argümanlarını sunduğu eserlerin isimlerini Fihrist tarzı eserlere havale ederek mezkûr iki mezhep arasındaki tartışmaların ne boyuta vardığını öğrenebilmek için sadece bu eserlerin isimlerine bakmak kâfidir.

Öte yandan Ehl-i hadis ve Şia tarafından kaleme alınan eserlerin içeriğine bakıldığında -eserlerin muhtevası tamamen polemik türü konuları içermese de- polemiklerin hangi boyutta olduğunu tahmin etmek o kadar da zor değildir. Zira Ehl-i hadis mevzuya Şia'nın iddialarını çürütme açısından bakmış, imâmet hususunda özellikle Râfızîlerin aşırı görüşler ileri sürmeleri Ehl-i hadis'i harekete geçirmiş, dinin temel konularından biri olmamasına rağmen hadisçiler eserlerinde konu ile ilgili müstakil başlıklar açmışlardır. Mesela Ehl-i hadisten sayılan İbn Kuteybe (ö.255/868) "*Te'vîlu Muhtelefi'l-hadis*" adlı eserinde Râfızîlerin sahabenin tekfiri konusunda kullandıkları hadisi yanlış anladıklarını ispat etmeye ve Şia'nın bu konudaki iddialarına cevap vermeye çalışmıştır. Nitekim Şia, "*Kıyamet günü birtakım kimseler(akvâm)elbette bana, havzıma gelecekler. Sonra benim önümden alınıp götürülecekler. Ben de o zaman 'Ya Rabbi! Ashabcağızım. Ashabcağızım' diyeceğim. Bunun üzerine bana: 'Sen, onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun. Sen onlardan ayrıldıktan beri dinden irtidât etmekten geri durmadılar.'*" hadisini sahabeden beş kişi haricinde bütün sahabenin tekfiri için delil saymıştır. Buna karşın İbn Kuteybe hadiste geçenlerin Şia'nın iddia ettiği gibi bütün

²⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/817.

²⁸ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/105-106.

²⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1/283.

³⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/817-818.

sahâbîler olmadığını, “akvâm” kelimesinin pek az sahâbînin irtidât edeceğine işaret ettiğini, keza “Ashabcağızım” kelimesinin ism-i tasğîr olması sebebiyle yine sahabenin pek azının kastedildiğine işaret olduğunu, irtidât eden kişilerden kastın Tevbe sûresi 101. ayetinin işaret ettiği gibi bedeviler arasında ve Medine’de bulunan nifakta zirve olanların kastedildiğini söyleyerek Şia’nın iddiasına cevap vermeye çalışmıştır.³¹ Bununla beraber İbn Kuteybe Şia’nın nasla desteklenmeye çalışılan imâmet önermesinin özünde yanlışlanabilir olduğunu ispat etme adına - eserin mezkûr yazara âidiyeti hakkında şüpheler bulunsa da³² - *el-İmame ve’s-siyâse* isimli eserini kaleme almıştır. Eserin içeriğine bakıldığında eserde öncelikle Hz. Ebûbekir’in faziletlerinin hadislerdeki konumuna işaret etmek için bu konudaki hadisler sıralanmış, keza onun Hz. Peygamber’den sonra halife olarak atandığına dair deliller serdedilmiştir.³³ Buna karşın yukarıda da izah edildiği üzere Fadl b. Şâzân *Fedâilu emîri’l mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib* adlı eserini telif etmiştir. Eserin içeriğine bakıldığında Hz. Ali ve soyunun ilahi dayanaklı olduğu ve Hz. Ali’nin diğer sahâbîlere karşı olan üstünlüğü konusunu uydurma hadislerle adeta yarıştırdığı görülecektir.³⁴ Hz. Ali o kadar üstün gösterilmiş ki şîî rivayetlere göre Hz. Ali’ye itaat farz, ona karşı çıkmak yasaktır.³⁵ Yerde, gökte, arşta, ferşte Hz. Ali’nin müminlerin emiri olduğu yazılıdır.³⁶ Hz. Ali ümmetin en bilgini, en takvalısı, en doğru yolda olanıdır. Hatta Hz. Ali’ye iman etmekte geri kalanlar kâfir ilan edilmiştir.³⁷ Netice itibariyle eser hakkında Hz. Ali’ye Allah ve Resulü tarafından tevdi edildiğine inanılan velî, vâsî ve vâris gibi görevleri ilahi bir destekle perçinlenmek istendiğini söylemek hiç de abartı olmayacaktır.

Ehl-i hadis ile Şia arasında cereyan eden tartışma ve ihtilaf konuları ve tarafların birbirlerine karşı vermiş oldukları cevapların izi sürüldüğünde mezkûr iki mezhep arasında yaşanan polemik tarzı konuların her iki tarafın yazmış oldukları eserlerin bab başlıklarına da yansıdığı müşahede edilmektedir. Öncelikle her iki mezhep de karşı tarafı Ehl-i bid’at kategorisinde değerlendirmiştir. Bu sebeple Ehl-i hadis’in kitaplarına bakıldığında “Ehl-i

³¹ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadîs* (b.y.: el-Mektebu’l-İslâmî; Müessesetü’l-İşrâk, 1419), 340-341.

³² Avni İlhan, “el-İmâme ve’s-Siyâse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/200.

³³ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru’l Advâ’, 1410).

³⁴ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *Fedâilu emîri’l mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, thk. Abdurrahman Huveylid (Beyrut: Dâru’l-Belâğa, 1407), 20-41.

³⁵ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *Fedâilu emîri’l mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, 42.

³⁶ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *Fedâilu emîri’l mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, 44.

³⁷ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *Fedâilu emîri’l mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*, 45-46.

bidat", "Ehl-i ehvâ", "Ehl-i husûme/husûmât" adı altında özel başlıklar açıldığı görülecektir. Bu kapsamda *بَابُ اجْتِنَابِ أَهْلِ الْأَهْوَاءِ، وَالْبِدْعِ، وَالْخُصُومَةِ* /Ehl-i bidat'ten kaçınılması babı,³⁸ *بَابُ اجْتِنَابِ أَهْلِ الْأَهْوَاءِ* /Ehl-i ehvâ'dan kaçınılmasının ve onlara buğz etmenin gerekliliği babı,³⁹ *بَابُ ذِكْرِ هِجْرَةِ أَهْلِ الْبِدْعِ وَالْأَهْوَاءِ* /Ehl-i ehvâ ve Ehl-i bidat'ten uzak durma babı,⁴⁰ *مَا عُنُقِيَّةِ الْإِمَامِ وَالْأَمِيرِ لِأَهْلِ الْأَهْوَاءِ* / devlet başkanının hevâ ehlini cezaya çarptırması babı,⁴¹ *تَجَوُّزُ بِهِ شَهَادَةِ أَهْلِ الْأَهْوَاءِ* /Ehl-i ehvâ'nın şahitliklerinin caiz olduğu durumlar⁴² şeklinde başlıklar açılmıştır. Ayrıca Ehl-i bidat'ten uzak durulması ile ilgili sahabe ve tâbiûn uygulamaları buna delil olarak gösterilmiştir.⁴³ Buna karşın Şî müellifler de eserlerinde kendi görüşleri dışında bulunan gurupları Ehl-i bidat kapsamında değerlendirmişler ve eserlerine kendilerine göre Ehl-i bidat olanları saf dışı bırakacak konu başlıkları açmışlar ve *بابُ الْبِدْعِ وَالرَّأْيِ وَالْمَقَائِيسِ* şeklinde bab başlıkları altında ehl-i bidat ile kıyas ve re'yi kabul eden kimseleri yeren ve kendi imamlarından nakledilen haberleri toplamışlardır.⁴⁴ Bu çerçevede Şîi haberlere göre ehl-i bidat ile kendi görüşlerine ve kıyasa göre dînî hüküm çıkaranlar Hz. Peygamber'i (sünnetini) (a.s.) eksik tebliğ etmektedirler. Dolayısıyla bid'at sahibi birinin yanına varıp ona saygı gösteren, yücelten kimse İslâm dininin yıkılmasına sebep olmuştur. Şia'ya göre bidat ehlinin tövbesini Allah kabul etmeyecektir. İslâm dinini bu bidatlara ve bidatçilere karşı koruyacak olan da Ehl-i beyt ve bu soydan gelenler olacaktır. Şia içinde beslediği kini o kadar abartmıştır ki Ebu Hanife'ye lanet etmeyi de ihmal etmemiştir. Re'yine göre hareket edenler yani Ehl-i re'y ve kıyâs helak olmuştur. Bu meyanda Şîi rivayetlere göre Ehl-i beyti terk edip kendi görüşüne göre hüküm verenler doğru yoldan sapmışlardır.⁴⁵ Esasen Şîiler fikhî akıl yürütme, nassın olmadığı yerde beşer inisiyatifi kullanarak yapılan kıyasa ve sünnî fakihlerin zanna dayanan kıyaslarına karşı çıkmışlardır. Mezkûr başlık altında kıyasın amaç ve anlam tutarlılığına ehemmiyet veren bu çerçevede kıyas ve re'yi kullanan sünnî alimleri zimnen eleştirdikleri anlaşılmaktadır. Zira

³⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412), 1/387.

³⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 7/9.

⁴⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. 'Abdullâh el-Bağdâdî el-Âcurrî, *eş-Şerî'a*, thk. 'Abdullâh b. 'Umar b. Suleymân el-Demîcî (Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1420/1999), 5/2540.

⁴¹ Âcurrî, *eş-Şerî'a*, 5/2554.

⁴² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 10/355.

⁴³ Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. hmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423), 4/701.

⁴⁴ Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1426), 42.

⁴⁵ el-Kuleynî, *el-Kâfi*, 42-44.

Şîî anlayışa göre anlaşılmayan nasları Peygamber'den sonra masum imamlar açıklayacaklardır.

Ehl-i hadis ve Şia arasında yaşanan bu amansız mücadeleler sadece te'lifâta değil aynı zamanda hadis ilmi açısından cerh ve ta'dîl ilmine ayrıca sosyal- beşerî münasebetlerin seyrine de büyük ölçüde etki etmiştir. Şimdi her iki mezhep arasında yaşanan polemiklerin cerh ve ta'dîl ilmine ve insani ilişkilere nasıl yansıdığını irdeleyelim.

2. Yaşanan Polemiklerin Cerh/Ta'dîl İlmine ve Sosyal/Beşerî İlişkilere Yansıması

Şîa ve hadis taraftarları arasında yaşanan polemiklerin mezhebî bağnazlık, aşırı taassup ve âidiyet duygusuyla birlikte birbirlerini amansız bir şekilde cerh etmelerine sebep olduğu görülmektedir. Mesele sadece cerh etme boyutunda kalmamış, mezkûr mezhepler kendi mezhebine intisabiyeti, âidiyeti olmayanları toplumdaki tecrit etme, yıldırma, psikolojik baskı yapma, varlığını kabul etmeme, haksız eleştiri, iftira, çarpıtma, cerh ve ta'dîl usul ve tekniklerinin kötüye kullanılması gibi psiko-sosyal şiddet ve baskılara başvurmalarına yol açmıştır. Bu anlamda Şia, Ehl-i hadis müntesiplerini Hz. Ali taraftarlarına kin, nefret ve düşmanlık hisleri barındıran anlamında "Nâsiba/Nussâb",⁴⁶ dînî konularda akıl yürütmeyi reddeden ve nasları zahiri anlamında anlayıp teccîm ve teşbihe meyleden anlamında "Haşviyye",⁴⁷ Allah'ı yarattıklarına benzetenler anlamında "Müşebbihe",⁴⁸ Allah'a cismani özellikler yükleyenler anlamında "Mücessime"⁴⁹ gibi vasıflarla ta'n etmiştir.⁵⁰ Esasen Ehl-i hadis ve Şia'nın cerh ve ta'dîl anlayışı birbirinden çok farklıdır. Şîa özellikle Ehl-i hadis'i sünnete uyduklarını iddia edenler şeklinde tanımlamış ve her fırsatta Ehl-i hadis'i eleştirmiştir. Ehl-i hadis ise Şia kadar insaf sınırını aşmamış ve mezhebinin propagandasını yapmamak ve hadis uydurmamak şartıyla şîî olan muhaddislerin rivayetini kabul etmiştir. Şia, kendi varlığını Hz. Peygamber (a.s.) dönemiyle irtibatlandırma gayreti içine girmiştir. Bu da Şîa'yı farklı bir tarih algısı oluşturmaya yönlendirmiştir. Nitekim Şia, kendi tohumlarını Hz. Peygamber'in (a.s.) attığını iddia ederek Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'yi halife kabul edenleri Şîî olarak tanımlanmıştır.

⁴⁶ Mustafa Öz, "Nâsibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/393.

⁴⁷ Metin Yurdağür, "Haşviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/426.

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/156.

⁴⁹ İlyas Üzümlü, "Mücessime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/448.

⁵⁰ Seyithan Can, "İlâhî Sıfatlar Probleminin Ortaya Çıkışında Çok Kültürlü Ortamın Etkisi", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2020), 442-443.

Buna karşın sünnî gelenek de Hz. Ebubekir'in halifeliğini tanıyanların Sünnî olduğunu iddia etmiştir. Oysa ne Hz. Peygamber ne de Hz. Ali ne sünnî idiler ne de Şî. Ama her iki mezhep de Hz. Peygamber'e hadis söyletmiş, her mezhep kendinin legal bir oluşum olduğunu ispat etme gayreti içine girmiş, diğer mezheplerin illegal olduğunu iddia ederek duruma uygun hadis uydurmuşlardır. Yani her mezhep kendine legal bir köken arama gayreti içerisinde olmuştur. Kendi mezheplerinin meşru bir zeminde olduğunu ispat etmek için Hz. Peygamber'e söyletilen onlarca uydurma hadisin varlığı bu iddianın ispatı mahiyetindedir.

Şia daha baştan ön yargıyla hareket ederek mezhebî ayrımcılığa ve ayrıştırmacılığa yönelmiş, mezhep kışkırtıcılığı muhterisleri senaryonun yönetmenliğine soyunup, halkı mezhep temelli bir ayrıştırmanın, ötekileştirmenin derin uçurumuna savurmuşlardır. Kendi mezhebî görüşlerini hadislerle desteklemişler, kendi görüşlerini tembih ve telkin metoduyla müntesiplerine dayatmışlar, mezhebî hassasiyetleri çok tehlikeli boyuta taşıyarak vahim bir sorumsuzluk sergilemişlerdir. Bu çerçevede daha önce de ifade edildiği üzere Şî Fadl b. Şâzân Ehl-i hadisi sert bir dille eleştirmiştir. Hatta insanların din konusunda iki farklı guruba ayrıldığını, bunlardan bir gurubun kendilerine “sünnete bağlı cemaat” diyen ancak kendi içlerinde helal-haram, Şî guruplar arasındaki ihtilafları göz ardı etmek suretiyle fikir ve düşünce konularında görüş ayrılıkları bulunan, bunların diğer bir gurup olan Şia'ya karşı durduklarını, onların şهادetlerini, rivâyet ettikleri hadisleri kabul etmediklerini ifade ederek onları *Mücessime*, *Muattıla*, *Müşebbihe*, *Nussâb* gibi olumsuz vasıflarla nitelendirmiştir.⁵¹ Bununla beraber hadis taraftarlarını teşbîh ve tescîm ifade eden hadisler rivâyet etmekle de itham etmiştir.⁵² Keza O, Ehl-i hadis'i Peygamberler hakkında yalan ve iftira dolu hadis rivâyet etmekle suçlamış, buna bağlı olarak anlamsız dînî telakkilere sahip olan anlamında *Haşviyye* sıfatını yakıştırmıştır.⁵³ Öte yandan, hadis taraftarlarını Hulefâ-i Râşidîn'i önder kabul edip, onlar adına bir takım sözler uydurarak dinlerini şekillendirdiklerini ve Şia taraftarlarına bazı iftiralar attıklarını iddia etmiştir. Keza taraftarlarına uyarılarda bulunarak kendilerinin Âl-i Muhammed'den gelen imamların önderliğinde dine anlam verdiklerini ve imamların verdikleri hükümlerle amel edeceklerini ifade etmiştir.⁵⁴

⁵¹ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *el-Îzâh fi'r-Red ala Sâiri'l-Fırak*, thk. Seyyid Celâluddin el-Hüseynî el-Urmevî (Beyrut: Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1430), 3.

⁵² Fadl b. Şâzân el-Kummî, *el-Îzâh*, 7-30.

⁵³ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *el-Îzâh*, 30-36.

⁵⁴ Fadl b. Şâzân el-Kummî, *el-Îzâh*, 92-93.

propagandası yapan Râfizî idi.”⁶¹ , “كَانَ رَافِضِيًّا وَضَاعًا”/hadis uyduran Râfizî idi.”⁶² , “كَانَ رَافِضِيًّا يَضَعُ الْحَدِيثَ”/hadis uyduran Râfizî idi.”⁶³ , “كَانَ رَافِضِيًّا يَشْتُمُ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ”/ashâba söven bir râfizî idi.”⁶⁴ tarzında kavramlar kullandıkları görülecektir. Ancak Ehl-i hadis bu eleştirileri yaparken Şia'nın özellikle “Ğâlî/Şiilikte aşırı giden” addedilen yani Şia'nın içinde yer alıp İslâm dininin ruhuna aykırı ve aşırı düşüncelere sahip olan Şia müntesipleri hakkında bu tür tabirleri kullandıklarını hatırlatmakta fayda mülhaza ediyoruz. Böylece Hadisçiler bu kavramlarla Şîî muhaddisleri cerh etmek suretiyle onlardan gelen hadis rivâyetlerini kabul etmemişlerdir. Bunun yanında bazen Şîa muhaddisleri için insani olmayan kavramlar da kullanılmıştır. Mesela İmrân b. Müslim el-Fizârî el-Ezdî el-Kûfi hakkında “كَانَ رَافِضِيًّا كَأَنَّهُ جَرُو كَلْبٍ”/ enik/köpek yavrusu gibi bir Râfizî idi.”⁶⁶ şeklinde bir tabir kullanılmıştır.

Buna karşın Şîî ricâl, tabakât, cerh-ta'dil eserleri incelendiğinde karşıt görüşte olanlar veya mezhep içi aynı ideolojiye sahip olmayanlar için “فاسد المذهب”/fâsidü'l-mezhep/mezhebi bozuk”⁶⁷ , “فاسد الاعتقاد”/Fâsidü'l-i'tikâd/itikadı bozuk”⁶⁸ , “فاسد الحديث”/Fâsidü'l-hadîs/rivâyet ettiği hadisler geçersiz”⁶⁹ , “واقفي”/Vâkıfî/Vâkıfiyye mezhebine mensup”⁷⁰ “سني”/Sünnî/Ehl-i sünnet” gibi bazı tabirler kullanarak hadis nakleden râvîleri cerh ettikleri görülmektedir. Kendi mezheplerinin ana fikirlerine muhalefet etmeyip imamlardan nakilde bulunan râvîleri ise “صحيح المذهب”/Sahîhu'l-Mezheb/mezhebi sağlam”, “معتمد”/itimat edilir” , “ثقة”/sika , “ثابت”/güvenilir” şeklinde olumlu tabirler kullanarak râvîlerin güvenilir olduklarına hükmetmişlerdir.⁷¹ Bununla beraber Şîî ricâl

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/26.

⁶² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-aḥbâri (eḥâdîş)l-mevzû'a*, thk. Ebü Abdurrahman b. Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 1/294.

⁶³ Nûru'd-Dîn 'Alî b. Muhammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman b. 'Arâk el-Kenânî İbn 'Arâk, *Tenzihu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Eḥbâri's-Şenî'ati'l-Mevdû'a*, thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaṭîf, 'Abdullâh Muhammed eş-Şadîk el-Ġamârî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399), 1/96.

⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, 1/218.

⁶⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, 2/75.

⁶⁶ Yusuf b. Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 22/355.

⁶⁷ Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Alî en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî (Kitâbü'r-Ricâl)* (Beyrut: Şeriketü'l A'lamî li'l matbûât, 1431), 320.

⁶⁸ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 317.

⁶⁹ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 352.

⁷⁰ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 245.

⁷¹ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 249; ◉Abdunnebî el-Cezâirî, *Hâvi'l-Akvâl fi Ma'rifeti'r-Ricâl* (Kum: Müessesetu'l-Hidâye li İhyâ't-Turâs, 1318), 2/10; Şiilerin Kullandıkları cerh ve tadil lafızları için bk. İbrahim Kutluay, *İmâmiyye Şiası'na Göre Cerh ve Ta'dil* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 231-295.

alimleri Hz. Ali'nin imametini kabul etmeyen Ehl-i sünnet'i dolayısıyla Ehl-i hadis'i günahkar addetmişlerse de kendi kriterlerine göre sika olması kaydıyla onlardan hadis rivayet etmişlerdir. Diğer bir deyişle Ehl-i sünnet'in rivayet ettikleri hadisler imamların rivayetlerine paralellik arz ediyorsa bu rivâyetleri kabul etmiş ve o hadisle amel etmişlerdir. Bu meyanda İmâmiyye Şîa'sı Hafs b. Gıyâs, Nûh b. Derrâc gibi sünnî alimlerden hadis rivayet etmişlerdir.⁷² Öte yandan kendi mezheplerine müntesip bazı râvîlerin biyografisi hakkında bilgi verirken muhalifler diye tabir ettikleri Ehl-i hadis'in kendi râvîleri hakkında kötü isimlendirmede bulduklarını ve sünnî iktidarlar tarafından zulme uğradıklarını ifade eden menkıbeleri de aktarmışlardır.⁷³ Hatta bazı râvîler hakkında öncelikle Ehl-i hadis'e müntesip olduğu daha sonra basiretli davranıp gerçeklerin farkına vararak doğru, güvenilir mezhep olan Şîa'ya intisap ettiğini ifade etmişlerdir.⁷⁴ Keza daha önce Zeydî veya mu'tezilî olan râvîlerin de aynı şekilde Şîa'ya dönüş yaptıkları belirtilmiştir.⁷⁵ Şîa'nın bu şekildeki değerlendirmeleri kendi müntesiplerini karşıt görüşe karşı daha keskin hale getirmek, taraflarını kontrol altında tutmak, mezhep içi otokontrolü sağlamak ve mezhep içi dinamizmi muhafaza etmekten ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Mezkûr iki mezhep arasında cereyan eden polemikler tarafların birbirlerini cerh etmesine sebep olduğu, bazen bu cerhin her iki tarafı da yorduğu gözlenmektedir. Şîa ve Ehl-i hadis'in tabakât, terâcim ve ricâl kaynakları incelendiğinde aynı şahsın Şîî muhaddisler ve Ehl-i hadis tarafından farklı bir şekilde değerlendirilmeye tabi tutulduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Bu anlamda Şîa'nın, Ehl-i hadis taraftarı olan muhaddisleri kıyasıya cerh ettiğinin en somut örneği Basra ve Bağdat kadılıklarından sonra Kâdî'l-kudât makamına terfi etmiş, Me'mûn tarafından ülke yönetiminin kendisine tevdi edildiği, devlet nezdinde hadisçilerin isteklerini bürokratlara ileten Ebû Muhammed Yahyâ b. Eksem el-Mervezî'nin (ö. 242/857) Şîa tarafından sert bir üslupla cerh edildiğidir. Nitekim mezkûr zatla ilgili Şîî eserlerde Me'mûn, Mu'tasım, Vâsık ve Mütevekkil dönemlerinde kadılık yaptığı, bozguncu ve fâsık bir kadı olduğu, halkın onu küçük görüp kadı olarak atanmasına karşı çıktığı halde Me'mûn tarafından kadı olarak atandığı, çocuk istismarcısı, livâta fiilini çokça irtikâp eden biri olduğunu, bu konu ile ilgili Me'mûn'a müteaddit defalar şikâyet edilmesine rağmen

⁷² Kutluay, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*, 341-343.

⁷³ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 311-312.

⁷⁴ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 335.

⁷⁵ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 358-359.

Me'mûn'un onun hakkında adli bir işlem yapmadığı bilgileri kaydedilmiştir.⁷⁶ Ehl-i hadis'in cerh ve ta'dil kitaplarında ise bazı cerh uzmanlarının olumsuz değerlendirmeleriyle beraber livâta fiilini irtikâp etmesinin Yahyâ b. Eksem adına atılan bir iftira olduğu, bilakis güzel ahlaklı, iyi bir fakih, hadis ilminde önder, sünnete sıkı sıkıya bağlı biri olduğu şeklinde değerlendirmelere yer verilmiştir.⁷⁷

Hicri III. asır Şîi muhaddislerden sayılan Ca'fer b. Beşir Ebû Muhammed el-Becelî'nin (ö. 208/823) Şia cerh/ta'dil ve rical kitaplarında müspet özelliklerle tavsif edildiğini, sünnî hadisçiler tarafından ise menfi özelliklerle anıldığını görmekteyiz. Şia rical kaynaklarında Cafer b. Beşir; sika, çok ibadet eden, dinine bağlı, kendine ait mescidi olan, ilmin gülü, şer'î ilimlere vâkıf şeklinde birçok övgüye mazhar olmuştur.⁷⁸ Sünnî kaynaklarda ise Cafer b. Beşir'in Şîi olduğu, Şia için eser telif ettiği, rivâyet ettiği hadislerinin mutâbiinin olmadığı/ لا يتابع في حديثه, hadis ilminde kuvvetli olmadığı/ ليس بالقوي şeklinde tavsif edilmiştir.⁷⁹ Keza Ehl-i hadis'in önderi sayılan Ahmed b. Hanbel'in de ilgili Şia rical kitapları incelendiğinde hayırla pek yâd edilmediği görülecektir. Nitekim mezkûr asrın Şîi âlimlerinden sayılan Ali b. Eşrem "Ahmed b. Hanbel'in sohbet meclisinde bulunuyordum. Ali ile ilgili bir konu geçti. Ahmed b. Hanbel 'Ali'ye az da olsa buğz beslemeyen kişi sünnî olamaz.' dedi. Ben de buna karşılık olarak 'Ali'yi çokça sevmediği müddetçe kişi sünnî olamaz.' dedim. Ancak bu deyimim sebebiyle hem beni dövdüler hem de beni o meclisten kovdular" naklinde bulunmuştur.⁸⁰ Yine Şii rical kitaplarına bakıldığında Cüveyriye b. Esmâ (ö. 173/789) hakkında "iflah olmayacak bir zındık" diye değerlendirilirken⁸¹ Ehl-i hadis'in rical kitaplarına bakıldığında sadûk, sika diye değerlendirildiği görülecektir.⁸² Muhammed b. Sinan (ö. 223/838) hakkında Şîi Fadl b. Şâzân "meşhur yalancılardan biridir"⁸³ derken sünnî

⁷⁶ Abdulaziz el-Utâridî, *Müsnedu İmâm Cevâd* (Beyrut: Dâru's-Safve, 1433), 332.

⁷⁷ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşki İbn Keşîr, *et-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil ve M'arifeti's-Şikâat ve'd-Du'afâ' ve'l-Mecâhil*, thk. Şâdî b. Muhammed Âl-i Nu'mân (Yemen: Merkezu'n-Nu'mân, 1432/2011), 2/160-163.

⁷⁸ el-Cezâirî, *Hâvi'l-Akâil*, 1/237-238.

⁷⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî İbn Ḥacer el-'Asḳalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Dâiratu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1390/1971), 2/111.

⁸⁰ Şeyh Muhammed et-Takî et-Tusterî, *Ḳamûsu'r-Ricâl* (Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, ts.), 1/462.

⁸¹ Ebû Ca'fer Hasan et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl (Ricâlu'l Keşî)* (Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1427), 5/334.

⁸² Ebû Muhammed İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1271), 2/531; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ'* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006), 7/21.

⁸³ et-Tûsî, *Ricâlu'l Keşî*, 6/422.

kaynaklarda sika, hüccet olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴ Keza Ebân b. Tağlib (ö. 143/760) ile ilgili yine aynı durum söz konusudur. Şîi rical kaynaklarında “sika”, “tefsir, hadis, fıkıh, dil, edebiyat ve nahiv ilimlerinde önder” şeklinde değerlendirilirken,⁸⁵ Ehl-i hadis kaynaklarında “kötü bir mezhep müntesibi, yoldan sapmış, eğri-büğrü adamın biri”⁸⁶, “mutaassıp bir şîi”⁸⁷ “ kendisinden hadis alma konusunda ehil olmayan biri”⁸⁸ olarak değerlendirilmiştir. Keza hicri III. asır Şîi muhaddislerinden sayılan Ahmed b. Muhammed b. Saîd Ebû'l-Abbas el-Hemdânî (240/333) Şîi rical kaynaklarında güvenilir, şerefli, hafızası kuvvetli, Şîi râvîlerden çokça rivâyette bulunan Zeydî âlim, mezhep içinde değerli konumda olan biri⁸⁹ olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ehl-i hadis rical kaynaklarına bakıldığında ise mezkûr şahsın hadis ilminde bir metodunun olmadığı, Kûfe'ye gelip yalan hadislerden oluşan nüshaları düzenleyip hadis râvîlerini yalana zorlayan ve bu uydurma hadisleri rivâyet etmeye zorlayan biri⁹⁰ olarak tanımlanmıştır.

Vereceğimiz Abdüsselam b. Sâlih Ebû's-Salt el-Herevî (ö.236/850) örneği de mezhep ideolojisinin ve bağnazlığının cerh ve ta'dîl ilmine nasıl yansıdığını gösteren en acı örneklerden biridir. Hadis taraftarlarının eserlerine bakıldığında mezkûr şahsın kimlik bilgileri hakkında şu bilgilere rastlanmaktadır: Rivayetlere göre Ebû's-Salt el-Herevî pis bir Râfızî, doğru yolda olmayan biriydi.⁹¹ Ali, Fâtma, Hasan ve Hüseyin'in faziletleri konusunda münker hadis rivâyet ederdi. Ali b. Musa er-Rıza'dan “Îmân, kalb ile marifetten ibarettir.” tarzında hadisler aktarırdı. Bu hadisler konusunda itham edilmiş biriydi.⁹² Ayrıca O, uydurma hadis de rivâyet eden biridir.⁹³ Âbid bir adamdır, ancak şîi'dir, müttehemdir ve “Metruku'l hadis/hadisi alınmayan” biridir.⁹⁴ Ebû Hâtîm er-Râzî onun sadûk olmadığını,

⁸⁴ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarabad: Matbatü'l-Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1908), 9/205-206.

⁸⁵ es-Seyyid Ğavs Şübber, *Mu'cemu Elf Racul* (Necef: Merkezu'l Mürtezâ li ihyâi't-turâs ve'l buhûs'il-islamiyye, 2020), 53.

⁸⁶ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du 'afâ'î'r-Ricâl*, 2/69.

⁸⁷ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Divânu'd-Du 'afâ' ve'l-Metrukin ve Halkun mine'l-Mechûlîn ve Şikâatun fihim Lîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Enşârî (Mekke: Mektebetu'n-nahdati'l-hadîse, 1387/1967), 11.

⁸⁸ Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Muhammed b. Osman (Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmîyye, ts.), 1/197.

⁸⁹ et-Tusterî, *Ķâmûsu'r-Ricâl*, 1/602.

⁹⁰ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du 'afâ'î'r-Ricâl*, 1/338-339.

⁹¹ 'Uğaylî, *ed-Du 'afâ'u'l-Kebîr*, 3/70.

⁹² İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du 'afâ'î'r-Ricâl*, 7/25.

⁹³ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd Medîneti's-selâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 12/315.

⁹⁴ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *el-Muğni fi'd-Du 'afâ'*, thk. Dr. Nûreddîn 'Itr (b.y.: y.y., ts.), 2/394.

Ebû Zür'a er-Râzî ise ondan hadis rivâyet etmeyeceğini söylemiş ve Ebû's Salt el-Herevî'den gelen hadis rivâyetlerinin üstünün çizilmesini emretmiştir. Nesâî ise onun sika olmadığını iddia etmiştir. Görüldüğü üzere bir kısım Ehl-i hadis mezkûr zata teşeyyu'u sebebiyle güvenmemiş ve ondan hadis rivâyetini kabul etmemiştir. Şîa rical kitapları incelendiğinde ise Ebû's Salt el-Herevî olumsuz vasıflardan sıyrılıp övgüler yağdırılan bir efsane haline getirilmiştir. Nitekim Şîi rical âlimlerine göre Ebû's Salt el-Herevî sika, hadisi makbul, yalan konuştuğu görülmemiş, Hz. Peygamber'in (a.s.) Âl'ini seven, Ehl-i beyt sevgisini kendisi için mezhep edinen biridir.⁹⁵

Bu bilgiler muvacehesinde gerek Şîa'nın gerekse Ehl-i Hadis'in kendi mezhep müntesiplerine toz kondurmadıkları buna karşın muhalif mezheplere mensup, farklı ideolojileri savunan râvîleri ise cerh ettiklerine şahit olmaktayız. Hadis taraftarları Ebû's Salt'ı teşeyyu' ve Râfizilik, haliyle Ehl-i beyt'e aşırı sevgi ve Emevîlere olan düşmanlığı sebebi ile itham ederek onu kamuoyunun gözünden düşürmeye çalışmıştır. Bununla beraber onun "Ben ilmin şehriyim Ali'de kapısıdır."⁹⁶ hadisini uydurduğu için "Vaddâ/bolca hadis uyduran" diye itham etmiştir. Buna mukabil Şîi cerh ve ta'dil alimleri onu ilmî meclislerde olan muzafferiyeti, zühdü, takvası, dürüstlüğü ile ön planda tutarak Ebû's Salt'ın Ehl-i beyt'e aşırı sevgisi sebebiyle bu hadisi uydurduğunu söylemiş, böylece onun hadis uydurma vasfını meşru göstermeye çalışmıştır. Yine Şîa'nın meşhur râvîsi olan Zürâre b. A'yen (ö.148/765) Şîi ricâl kitaplarında yere göğe sığdırılmazken, Ehl-i hadis tarafından "aleni bir râfizî"⁹⁷, bağnaz bir şîi⁹⁸ şeklinde değerlendirilmiştir.

Ebû Alî (Ebû Ca'fer) Di'bil b. Alî b. Rezîn el-Huzâî (ö. 246/860) de Ehl-i hadis ve Şîa rical kaynaklarında hakkında taban tabana zıt cerh ve ta'dil değerlendirmelerinin olduğu râvîlerden bir diğeridir. Ehl-i hadis kaynaklarında Di'bil ağzı bozuk, ağır hicivleriyle tanınan, rivâyet ettiği hadislerin çoğu batıl,⁹⁹ aşırı bir Şîi /Gulât,¹⁰⁰ râfizî bir şahsiyet¹⁰¹ olarak değerlendirilmiştir. Şii rical kaynakları incelendiğinde ise aynı zat hakkında fasih ve değerli

⁹⁵ el-Utâridî, *Müsnevu İmâm Cevâd*, 288.

⁹⁶ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/303.

⁹⁷ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, 1/238.

⁹⁸ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 4/215; Zehebî, *Dîvânü'd-Du'afâ*, 143.

⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hañîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 9/360; Hamza b. Esed b. 'Alî et-Temîmî İbnu'l-Ğalânsî, *Târîh Dimeşk*, thk. Suheyl Zekkâr (Dımaşk: y.y., 1403/1983), 17/248-249.

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/407.

¹⁰¹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nağdi'r-Ricâl*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 2/27.

bir şair ve edip, çok değerli bir muhaddis, şiir ve edebiyatta dünyada meşhur, yaşadığı asırda eşi ve benzeri olmayan, Ehl-i beyt savunucusu, Şîi şair ve edipleri arasında zirve, yüksek profilli bir şahıs olarak tanıtılmıştır. Ancak Şîi rical kitaplarında Di'bil'in Şîi rical âlimleri tarafından olumlu değerlendirmelerinde onun, Ehl-i beyt'in velâyet hakkını şiir ve kasidelerinde açıkça söylemesi, Ehl-i beyt hakkında eserler telif etmesi, Ehl-i beyt düşmanları karşısındaki duruş, konum ve tutumu, Ehl-i beyt'i ilgilendiren konularda halife ve iktidarlardan korkmaması, maddi menfaat için onlara yanaşmaması gibi sebepler başrol oynadığı görülmektedir.¹⁰² Netice itibariyle her gurup olaya kendi itikâdî görüşleri açısından bakması sebebiyle ravi tenkitlerinde aynı şahıs hakkında tamamen birbirinden farklı ve birbirine zıt değerlendirmelere rastlamak mümkündür.

Ehl-i hadis, Şîa'yı bid'at ehli olarak gördüğü için onlardan hadis rivâyetini caiz görmemiştir. Hatta Ehl-i hadis'ten bazıları teşeyyu' mekanizmasını o kadar büyütmiştir ki kendi müntesiplerini de teşeyyu' silahıyla vurmaya kalkmıştır. Nitekim hicri III. asrın meşhur muhaddis, müfessir ve tarihçisi sayılan Muhammed Cerîr et-Taberî (ö.310/922) teşeyyu' kavramının kurbanlarından. Zira Taberî, Hanbelî çevrelerden farklı düşündüğü, onların kabul etmediği rivâyetleri kabul ettiği, Ahmed b. Hanbel'i fakîh saymadığı için Şiilikle itham edilmiştir.¹⁰³ Hanbelî çevreler onun ziyaret edilmesine bile izin vermemişler ve onu sürekli mahalle baskısı altında tutmuşlardır. Kaynakların verdiği bilgiye göre de Hanbelîlerin zulmüne uğramıştır.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere Ehl-i hadis taraftarlarının bir kısmı da Şîa'nın düştüğü hatalara düşmüş, halkın gönlünde taht kuran râvîlere galebe çalamayınca ya toplumdaki itibarını törpülemiş ya da kamuoyunun nefretini celb edecek şiiilik, teşeyyu gibi kavramlarla varlığından rahatsız olduğu nice değerli zevatı yaftalayarak bu dileğini yerine getirmiştir. Nitekim Şiilikle ilgili ortak bir tutum ve tavır olmasa da İbn Kuteybe (ö. 276/889) "el-Maârif" adlı eserinde "Şîa" başlığı altında Şîa'ya mensup olan kişileri sıralamış, bu listede Hicri III. asırda yaşayan Fadl b. Dükeyn (ö.218/833), Ubeydullah b. Mûsa el-Kûfî (ö.213/828), Abdullah b. Davud el-Kûfî (ö.213/828), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.198/813), Hişâm b. Ammâr (ö.245/866), Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö.211/826) ve Ali b. el-Ca'd'ın (ö.230/844) Şîi olduklarını iddia etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 158; el-Utâridî, *Müsnedu İmâm Cevâd*, 276-278.

¹⁰³ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, 2/602.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 11/168.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1996), 624.

Mezkûr şahıslardan Ubeydullah b. Mûsa el-Kûfî (ö.213/828) hakkında Ebû Dâvûd'dan nakledildiğine göre "Kendisinden hadis rivâyet edilmesi caiz olan ateşli bir Şîi" olmakla itham edilmiştir. Ahmed b. Hanbel ise bazı sıhhati bozuk hadisleri rivâyet ederek Şîilik belasını ortaya çıkardığını, bidatinden dolayı ondan hadis rivâyet etmekten çekindiğini ifade etmiştir. Abdullah el-İclî (ö.261/875) ise onun Şîi olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁶ Bu anlamda cerh ilminin maktullerinden biri de Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn'dir (ö.218/833). Mezkûr zat sika, sadûk, hâfız, muttaki gibi vasıflarla anıldıktan sonra "Ali'yi sevmek ibadettir ve ibadetin en hayırlısı gizli yapılandır." sözüne kail olması sebebiyle kendisinde hafif bir teşeyyu' olduğu iddia edilmiştir.¹⁰⁷ Onun şîiliğinin Ubeydullâh b. Mûsâ gibi fanatik olmadığı da ifade edilse de¹⁰⁸ Ebû Dâvûd'tan yapılan bir rivâyette Fadl b. Dükeyn'de şiddetli bir teşeyyu' ideolojisinin varlığına dikkat çekilmiştir.¹⁰⁹ Hişâm b. Ammâr da Hz. Ali hakkında Murabba'/dörtlük kaleme alması sebebiyle profili düşük kişi sayılmış ve hakkında edebe mugayir hikâyeler anlatılmıştır.¹¹⁰ Ebû Dâvûd, Hişâm'ın İslâm'a zarar verecek 400 hadis rivâyet ettiğini, Muhammed b. Müslim ise Hişâm'ın para karşılığında hadis sattığını, Ahmed b. Hanbel de onun arkasında kılınan namazın iade edilmesi gerektiğini söylediğini iddia etmiştir.¹¹¹ Yine dönemin meşhur muhaddislerinden Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö.211/826) şîilikle (teşeyyu') itham edilmiş,¹¹² hadis ilminde kavî olmadığı, aşırı yalancı olduğu, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main'in, Abdürrezzâk'ın hadislerini terk ettikleri ve rivâyetlerini kerih gördükleri, hoş karşılamadıkları iddia edilmiştir.¹¹³ Keza onu hadisinin yazılabileceği ancak hadisiyle ihticâc edilemeyeceği ifade edilmiştir.¹¹⁴

Öte yandan Şia da kendi müntesiplerini Şîi ideolojisi dışına taşması sebebiyle cerh etmiştir. Bu anlamda Şia'da da mezhep içi cerh ameliyelerine rastlamak mümkündür. Nitekim rivâyete göre Ali er-Rıza; Rızâ'nın imâmeti konusunda şüpheye düşen Şîi gurup *Vâkıfiyye'*yi *Zeydiyye* ve *Nussâb* ile aynı konuma koymuş, "O gün birtakım yüzler zillete

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/217.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/309.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/312.

¹⁰⁹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *el-İber fi Haberî men Ğaber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/298.

¹¹⁰ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmu'î (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 5/1272.

¹¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîri'l-a'lâm*, 5/1272.

¹¹² Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 36/172; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/223.

¹¹³ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 6/538.

¹¹⁴ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 36/172.

bürünmüştür. Çalışmış, (boşa) yorulmuşlardır"¹¹⁵ âyetinin *Nussâb* ve *Vâkıfiyye* hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶ Şia kendi içinde bazı râvîleri de Vâkıfiyye mezhebinden olmakla suçlamış ve rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşmıştır.¹¹⁷ Bununla beraber Şîi ricâl alimleri Vâkıfî olmakla itham edilen bazı ravileri imamlardan birinin ashabından olması kaydıyla sika olarak kabul etmiş ve hadislerini nakletmiştir.¹¹⁸

Ehl-i hadis ve Şia arasında yaşanan amansız mücadele ve polemikler sosyal ve beşerî ilişkiler üzerinde de kendini göstermiştir. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Ehl-i hadis Şia'yı bidat ehli kapsamında değerlendirmiştir. Onlara ehl-i bidat ya da ehl-i ehvâ şeklinde isimlendirmeler yaparak onlarla aynı ortamın paylaşılmaması, onlarla evlenmemesi, şahadetlerinin kabul edilmemesi, arkalarında namaz kılınmaması, ortaklaşa iş yapılmaması, bidat ehlini yolda görmesi halinde yolunu değiştirmesi tavsiyelerinde bulunulmuştur.¹¹⁹ Ayrıca Ehl-i bidat'ın gıybeti de caiz görülmüştür.¹²⁰ Bidat sayılan görüşünü açık bir şekilde ifade eden kişi devlet başkanı tarafından ağır bir ceza ile cezalandırılmalıdır. Öldürülmeyi hak ediyorsa öldürülmeli, dövülmeyi hak ediyorsa dövülmeli, hapsedilmeyi hak ediyorsa hapsedilmeli veya sürülmelidir. Çünkü Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin bu konuda uygulamaları vardır.¹²¹ Bu çerçevede Saîd b. Cübeyr, Talk b. Habîb ile oturan birine bir daha onunla oturmamasını istemiştir.¹²² Keza meşhur Kûfe kadısı Ebû Ömer Hafs b. Gıyâs b. Talk en-Nehaî el-Ezdî'ye (ö. 194/810) yetim olan bir kızı evlendirmesi söylenince o da evlenecek yetim kızın kocasının soruşturulmasını, bu soruşturma sonucunda damat adayının Râfizî olması durumunda evlendirmemesi emrini vermiştir.¹²³ Bütün bu olanlara rağmen Ehl-i bidat'ten bazı şartlar altında hadis rivayeti kabul edilirken bidati küfür olarak gören bazı selef alimleri mutezilî, hâricî, râfizî olanlardan hadis rivayetini kayıtsız şartsız kabul etmemişlerdir. Bidat sahibini fasık olarak gören cerh ve tadil alimleri ise mezhebinin propagandisti olmaması ve adalet sahibi olması kaydıyla mutezilî, hâricî,

¹¹⁵ Çâşiye, 82/2-3.

¹¹⁶ el-Utâridî, *Müsnedu İmâm Cevâd*, 150.

¹¹⁷ et-Tûsî, *Ricâlu'l Keşşî*, 6/391.

¹¹⁸ Ebû Ca'fer Nasîrüddîn et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm* (Tahran: Mektebetü's-sadûk - Daru'l-kütübî'l İslâmiyye, 1386), 10/429-430.

¹¹⁹ Âcurrî, *eş-Şerî'a*, 5/2541.

¹²⁰ Dârimî, *es-Sünen*, 1/388.

¹²¹ Âcurrî, *eş-Şerî'a*, 5/2554.

¹²² Dârimî, *es-Sünen*, 1/388.

¹²³ Ebû Bekr Muhammed b. Hâlef el-Bağdâdî Vekî', *Âhbâru'l-Kudât*, thk. 'Abdul'azîz Muştafâ el-Merâğî (Beyrut: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1366/1947), 3/185.

mürciî ve râfizîlerden hadis nakletmişlerdir.¹²⁴ Ehl-i hadis, Şîa müntesiplerini toplumdan diskalifiye ederken uydurma hadislerle başvurduğu da müşahede edilmektedir. Nitekim Ehl-i bid'at'ten sakınma adına "Kim bidat sahibi olan kişiye hürmet ederse İslâm dinini yıkmaya yeltenmiş olur"¹²⁵ hadisi uydurma olmasına rağmen¹²⁶ Ehl-i hadis tarafından Ehl-i bidat'ten sakınılması için serdedilen deliller arasında yer almıştır.¹²⁷

Sonuç

Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra İslam dünyasında dînî, itikâdî ve siyâsî kargaşalar başlamış ve bu kargaşalar zamanla farklı mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak teşekkül eden Ehl-i Sünnet ve Şîa gibi ana mezhepler, İslam düşünce tarihinde iz bırakan bazı temel ortak özellikler taşıdıkları için farklı mezheplerin ortak adları olarak kabul edilmiştir. Şîa'nın özellikle İmâmiyye/İsnâaşeriyye kolu ve bu kolun fikhî temsilcisi olan Ca'feriyye mezhebi, ilk günden beri Ehl-i sünnet/Ehl-i hadis'i düşman ilan etmiş, sahabenin faziletleri, imâmet, hilafet vb. konularda sürekli polemikler yaşamıştır. Mezkûr iki mezhebin arasında yaşanan itikâdî-fikhî-usûlî polemikler kaleme alınan eserlere, cerh ve ta'dil ilmine ve sosyal-beşerî ilişkilere olumsuz bir şekilde yansımıştır.

Çalışmada Ehl-i hadis ile İmâmiyye Şîa'sı arasında yaşanan dînî-itikâdî tartışmaların mezkûr mezheplerin müellifleri tarafından kaleme alınan eserlere ve bu eserlerin içeriğine yansıdığı görülmüştür. Bu çerçevede Şîa, imâmet görüşünü desteklemek adına hadis kitaplarında *Kitâbu'l-Hücce* veya *Kitâbu'l-İmâme* ana başlıkları altında kendi imâmet nazariyelerini destekleyen hadisleri toplamışlardır. Genelde İmâmiyye Şîa'sı tarafından "*Kitâbu'l-İmâme*"ler yazılırken, buna karşın Ehl-i hadis tarafından Şîa imâmet düşüncesini çürütme adına "*Kitâbu'r-redd*" adı altında reddiye türü eserler yazıldığı müşahede edilmiştir.

Öte yandan Ehl-i hadis, kaleme aldığı eserlerinde özellikle Ehl-i hadis ve İmâmiyye Şîa'sı arasında polemik konusu olan sahabenin fazileti konusunu "*Fedâilu Ashâbi'n-Nebî*",

¹²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hañîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevraķî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Haydarâbâd: Cem'iyetu Dâireti'l-Maârifî'l-Usmâniyye, 1357), 125; Konu ile ilgili örnek için bk. Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393), 6/140.

¹²⁵ Ebû'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târîk b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty), 7/35.

¹²⁶ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, thk. 'Abdurrahmân Muḥammed 'Osmân (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966-1968), 1/271; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/232.

¹²⁷ Âcurrî, *eş-Şerî'a*, 5/2542-2543.

“*Fedâilu’s-Sahâbe*”, “*el-Menâkıb*”, “*Kitâbu’s-sünne*”, “*Ebvâbu’s-Sünne*” başlıkları altında incelemiş, bununla beraber “*Fedâilu’s-Sahâbe*” adlı eserler telif etmişlerdir. Buna karşın Şîa, Hz. Ali’nin Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer’den daha faziletli olduğuna dair “*Fedâilu Ali b. Ebî Tâlib*”, “*Kitâbu’l-İmâme*” adlı eserler telif etmişlerdir. Ehl-i hadis’in -Şîa’nın bazı mezheplerini Ehl-i bid’at kategorisinde değerlendirdiklerinden- telif ettikleri eserlerinde “*Ehl-i bidat’ten kaçınılması babı*”, “*Ehl-i ehvâ’dan kaçınılmasının ve onlara buğz etmenin gerekliliği babı*”, “*devlet başkanının hevâ ehlini cezaya çarptırması babı*” şeklinde bab başlıkları açtıkları müşahede edilmiştir. Buna mukabil Şîi müellifler de “*bidat, re’y ve kıyasa göre hüküm verenler babı*” şeklinde bab başlıkları açarak Ehl-i hadis’i kendi görüşlerine göre hüküm istinbât edenler kategorisine koymak suretiyle Ehl-i hadis’i cerh eden rivayetleri bu başlık altında topladıkları görülmüştür.

Ehl-i hadis ve Şîa arasında yaşanan dînî-itikâdî polemiklerin cerh ve ta’dîl ameliyesine inikâs ettiği, Şîa’nın Ehl-i hadis’i *Mücessime*, *Muattıla*, *Müşebbihe*, *Nussâb* gibi olumsuz vasıflarla andıkları tespit edilmiştir. Keza Şîa, Ehl-i hadis’i Peygamberler hakkında yalan ve iftira dolu hadis rivâyet etmekle suçlamış buna bağlı olarak anlamsız dînî telakkilere sahip olan anlamında *Haşviyye* diye adlandırmışlardır. Ehl-i hadis’e “*Cemâa*” “*Âmme*” şeklinde isimlendirmelerde bulunarak onları Hz. Peygamber’in (a.s.) yerine tâbiûn ve tebe-i tâbiîn’in görüşlerine göre hareket etmekle suçlamışlardır. Ehl-i hadis’e mensup râvîler hakkında “*fâsidü’l-mezhep/mezhebi bozuk*”, “*Fâsidü’l-i’tikâd/itikadı bozuk*”, “*Fâsidü’l-hadîs/rivâyet ettiği hadisler geçersiz*”, “*Sünnî/Ehl-i sünnet müntesibi*” gibi tabirler kullanarak Ehl-i hadis’in râvî ve rivâyetlerini saf dışı bırakmak istedikleri müşahede edilmiştir. Buna karşın Şîi râvîler hakkında övgü dolu, ta’dîl ifade eden kavramlar kullandıkları tespit edilmiştir.

Ehl-i hadis, Şîa müntesibi olan muhaddisler hakkında “*Râfizî idi.*”, “*pis bir Râfizî idi.*”, “*holigan bir Râfizî idi.*”, “*mezhep propagandası yapan Râfizî idi.*”, “*hadis uyduran Râfizî idi.*”, “*aşırı yalancı Râfizî idi.*”, “*hadis uyduran Râfizî idi.*”, “*ashaba söven bir râfizî idi*” şeklinde cerh tabirleri kullanmış, onlardan hadis nakledilmesi konusunda dikkatli olunmasını istemiştir. Şîa mezhebine müntesip olanları ehl-i bidat veya ehl-i ehvâ çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Ancak Ehl-i hadis’in sadece Şiiilikte aşırı giden Gulât-ı şîa ve Râfizî oldukları açıkça belli olup mezhebinin lehine propaganda yapan ve mezhebi lehine yalan konuşmayı caiz gören Şîi râvîler hakkında bu cerh tabirlerini kullandıkları tespit edilmiştir. Mezhep propagandacısı olmayan ve mezhebinin lehine hadis uydurmayan, adalet ve zabtı sabit olan güvenilir Şîi

râvîlerden hadis nakletmekten çekinmedikleri görülmüştür. Bu anlamda Ehl-i hadis'in Şîa'ya nispetle daha insafî davrandığı kanaatine varılmıştır.

Ehl-i hadis ve Şîa arasında yaşanan bu amansız mücadeleler sadece te'lifâta, cerh ve tadil ilmine değil aynı zamanda sosyal-beşerî münasebetlerin seyrine de büyük ölçüde etki etmiştir. Mezkûr mezhepler kendi mezhebine aidiyeti olmayanları toplumdan tecrit etme, yıldırma, psikolojik baskı yapma, varlığını kabul etmeme, haksız eleştiri, iftira, çarpıtma, cerh ve ta'dil usul ve tekniklerinin kötüye kullanılması gibi ilmî ve psiko-sosyal şiddet ve baskılara başvurdukları anlaşılmıştır. Bidat ehliyle aynı ortamın paylaşılmaması, onlarla evlenilmemesi, şahadetlerinin kabul edilmemesi, arkalarında namaz kılınmaması, ortaklaşa iş yapılmaması, bidat ehlini yolda görmesi halinde yolunu değiştirmesi tavsiyelerinde bulunulmuştur. Ayrıca Ehl-i bidat'ın gıybetinin caiz görüldüğü, bidat sayılan görüşünü açık bir şekilde ifade eden kişinin devlet başkanı tarafından ağır bir ceza ile cezalandırılması gerektiği, hatta öldürülmeyi hak ediyorsa öldürülmesi gerektiği gibi görüşler serdedildiği müşahede edilmiştir.

Kaynakça/References

- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. ‘Abdullâh el-Bağdâdî el-. *eş-Şerî‘a*. thk. ‘Abdullâh b. ‘Umar b. Suleymân el-Demîcî. 5 Cilt. Riyad: Dâru’l-Vaţan, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilu’s-Şahâbe*. thk. Vaşıyyullâh Muhammed ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1404/1983.
- Alâüddîn Moğultay b. Kılıç. *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâ’r-Ricâl*. thk. Muhammed b. Osman. Beyrut: Daru’l Kütübî’l İlmiyye, ts.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hedıyyetü’l-‘ârıfın esmâ’ü’l-mü’ellifin ve âsârü’l-musannıfın*. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsı’l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. I-X Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 3. Basım, 1424.
- Bozan, Metin. *İmâmîyye Şiasının İmâmet Tasavvuru*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Sahîhu’l-Buhârî*. 9 Cilt. Mısır: es-Sultâniyye, 1311/1893.
- Can, Seyithan. “İlâhî Sıfatlar Probleminin Ortaya Çıkışında Çok Kültürlü Ortamın Etkisi”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2020).
- Can, Seyithan. “Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)”. *İslâm ve Yorum III*. ed. Emine Güzel - Serkan Demir. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Cezâirî, Abdunnebî el-. *Hâvi’l-Akoâl fî Ma’rifeti’r-Ricâl*. Kum: Müessesetu’l-Hidâye li İhyâi’t-Turâs, 1318.
- Dârekuţnî, Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Fedâ’îlu’s-Şahâbe ve Menâkıbihum ve Kavlu Ba’dihim fî Ba’di Şalavâtillâhi ‘aleyhim*. thk. Muhammed b. Hâlıfe er-Rabâh. Suudi Arabistan: y.y., 1419/1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed. I-IV Cilt. Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 1412.
- Dîneverî, İbn Kuteybe ed-. *el-İmâme ve’s-Siyâse*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru’l Advâ’, 1.baskı., 1410.
- Dîneverî, İbn Kuteybe ed-. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey’etu’l-Mışriyyeti’l-‘Amme li’l-Kuttâb, 1996.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb el-’Arna‘ût. 7 Cilt. b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430.
- Ebû’l-Hasen Alî er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım. *Müsnedu İmâm er-Rızâ*. thk. Azîzullah el-Utâridî. Tahran: Mektebetu’s-Sadûk, 1392.
- Fadl b. Şâzân el-Kummî. *el-İzâh fî’r-Red ala Sâiri’l-Fırak*. thk. Seyyid Celâluddin el-Hüseynî el-Urmevî. Beyrut: Müessesetu’t-Târîhi’l-Arabî, 1430.
- Fadl b. Şâzân el-Kummî. *Fedâilu emîri’l mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib*. thk. Abdurrahman Huveylid. Beyrut: Dâru’l-Belâğa, 1407.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd Medîneti’s-selâm*. thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. I-XVI Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1422.

- Haṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*. thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevraḳî, İbrâhîm Ḥamdî el-Medenî. Haydarâbâd: Cem'iyetu Dâireti'l Maârifî'l-Usmâniyye, 1357.
- Haṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîḫü Bağdâd*. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. I-IX Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1. Basım, 1271.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. I-XII Cilt. Haydarabad: Matbatü'l-Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1. Basım, 1908.
- İbn Hacer el-'Asḳalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Dâiratu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye. 7 Cilt. Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî, 1390/1971.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muḥammed b. Hibbân el-Bustî. *el-Mecrûḥîn mine'l-Muḥaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*. thk. Maḥmûd İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtîm Muḥammed. *Kitâbü's-Sikât*. I-IX Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşḳî. *et-Tekmil fi'l-Cerḫ ve't-Ta'dîl ve M'arifeti's-Sikât ve'd-Du'afâ ve'l-Mecâhîl*. thk. Şâdî b. Muhammed Âl-i Nu'mân. 4 Cilt. Yemen: Merkezi'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Kuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu Muḫtelifi'l-Ḥadîs*. b.y.: el-Mektebu'l-İslâmî; Müessesetü'l-İşrâk, 2. Basım, 1419.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. I-V Cilt. Dimaşḳ: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyeye, 1. Basım, 2009.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l Ma'rife, 1417.
- İbn 'Adiy, Ebû Aḥmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî. *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*. thk. Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ. 9 Cilt. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn 'Arâḳ, Nûru'd-Dîn 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman b. 'Arâḳ el-Kenânî. *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Eḫbâri's-Şen'ati'l-Mevdû'a*. thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaṭîf, 'Abdullâh Muḥammed eş-Şadîḳ el-Ġamârî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım 'Alî b. el-Ḥâsen. *Târîḫü Dimeşḳ*. thk. 'Amr b. Ġurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Ḳalânsî, Ḥamza b. Esed b. 'Alî et-Temîmî. *Târîḫ Dimeşḳ*. thk. Suheyl Zekkâr. Dimaşḳ: y.y., 1403/1983.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. I-III Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1376.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî. *el-Mevdû'ât*. thk. 'Abdurrahmân Muḥammed 'Osmân. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966-1968.
- İlhan, Avni. "el-İmâme ve's-Siyâse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/200-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Karadaş, Cağfer. "Ehl-i Sünnet". *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. Erişim 24 Ağustos 2024. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ehl_i_sunnet
- Kızılkaya, Sabri. *Cerh ve Tadilde Mezhep Taassubu*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 1998.
- Kuleynî, Muhammed b. Ya'kûb el-. *el-Uşûl mine'l-Kâfi*. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1426.
- Kutluay, İbrahim. "İmâmet Nazariyesinin Şîa Hadis Metodoloji Üzerindeki Tezâhürleri". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (2021), 3-35.
- Kutluay, İbrahim. *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dil*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Kuzudişli, Bekir. "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 59-92.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk. *el-Uşûl mine'l-Kâfi*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1. baskı., 1428.
- Lâlekâî, Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-. *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. thk. hmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî. Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1423.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. I-XXXV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Şahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955.
- Necâşî, Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Alî en-. *Ricâlü'n-Necâşî (Kitâbü'r-Ricâl)*. Beyrut: Şeriketü'l A'lamî li'l matbûât, 1431.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-. *Fedâilu's-Şahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Nevbahtî-Kummî. *Nevbahtî- Kummî, Şii Fırkalar: Kitâbu'l Makâlât ve'l Fırak, Fıraku's Şia*,. çev. Sabri Hizmetli vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Onat, Hasan. *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Onat, Hasan. "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 89-110.
- Öz, Mustafa. "Nâsibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sofuoğlu, M. Cemal. "el-Kâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Suiçmez, Yusuf. "İslam ve Yorum II: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar",. *Masum İmam Düşüncesinin Şii Hadis Yorumuna ve Sünni-Şii Mezhep Ayrışmasına Etkisi*. ed. Mehmet Kubat vd. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Suiçmez, Yusuf. *Şîa Hadîs Tarihi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Sulemî, Ebû 'Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn en-Nisâbûrî es-. *Suâlâtü's-Sulemî li'd-Dâreku'nî*. thk. Sa'd b. 'Abdullâh el-Ĥumeyyid, Ĥâlid b. 'Abdurrahmân el-Cerîsî. b.y.: y.y., 1427/2006.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-Le'âli'l-maşnû'a fi'l-aḥbâri (eḥâdîsi)'l-mevzû'a*. thk. Ebû Abdurrahman b. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-. *el-Milel ve'n-Nihâl*. b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Şübber, es-Seyyid Ğavs. *Mu'cemu Elf Racul*. Necef: Merkezu'l Mürtezâ li ihyâi't-turâs ve'l buhûs'il-islamiyye, 2020.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhim. I-X Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ty.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-. *Sünenü't Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Hasan et-. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl (Ricâlu'l Keşşî)*. Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1427.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn et-. *Tehzîbü'l-aḥkâm*. Tahran: Mektebetü's-sadûk - Daru'l-kütübî'l İslâmiyye, 1386.
- Tusterî, Şeyh Muhammed et-Takî et-. *Ķâmûsu'r-Ricâl*. Kum: Müessesetu'n-Neşri'l İslâmî, ts.
- Utârîdî, Abdulaziz el-. *Müsnedu İmâm Cevâd*. Beyrut: Dâru's-Safve, 1433.
- Üzüm, İlyas. "Mücessime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Vekî', Ebû Bekr Muhammed b. Halef el-Bağdâdî. *Âḥbâru'l-Ḳudât*. thk. 'Abdul'azîz Muşafâ el-Merâĝî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1366/1947.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müşebbihe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yurdagür, Metin. "Haşviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *Dîvânu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn ve Ḥalkun mine'l-Mechûlîn ve Şıḳâtun fihim Lîn*. thk. Ḥammâd b. Muhammed el-Enşârî. Mekke: Mektebetü'n-nahdati'l-hadîse, 1387/1967.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *el-Muĝnî fi'd-Du'afâ*. thk. Dr. Nûreddîn 'Itr. b.y.: y.y., ts.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *el-İber fi Ḥaberi men Ğaber*. thk. Ebû Hâcir Muhammed Zaĝlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *Mîzânu'l-İ'tidâl fi Naḳdi'r-Ricâl*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *Târîḫu'l-islâm ve vefayâtu'l-meşâhîri'l-a'lâm*. thk. 'Umar 'Abdusselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- 'Uḳaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî el-. *eḍ-Ḍu'afâu'l-Kebîr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Ķal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.